

**PRESA BISERICESCĂ DIN BANAT. PREZENTARE
GENERALĂ
THE CHURCH PRESS FROM BANAT. GENERAL
PRESENTATION**

Conf. univ. dr. Tiberiu CIOBANU

Abstract: In the Banat region, the church press appeared only in the 19th century, at the same time with the founding of the Bishoprics of Caransebes and Arad, an event that brought to Caransebes, in 1866, a printing house and a printer from the Imperial Court in Vienna. The altar servants were, however, already contributors to religious articles in the economic, political, and cultural newspapers of the time. The first church publications, with the original meaning of the term, are those published by the Bishoprics of Caransebes, namely “The Diocesan Newspaper”, a publication that appeared uninterruptedly between 1886-1947. In 1947, with the founding of the Archdiocese of Timisoara and Caransebes, the “Archdiocesan Newspaper” appeared, as the official organ of the respective archdiocese, but also of the Metropolitan Church of Banat. Then, during the years 1951-1989, as a result of the cessation of the appearance of the “Archdiocesan Newspaper” from Timisoara and of the “Bulletin”, published by the Diocese of Arad, the theological magazine “Metropolitan Church of Banat” was published, followed by a “Church Guide”, in 1980. After 1990, at the initiative of His Eminence Nicolae Corneanu, the metropolitan magazine continued its existence in Timisoara, under the name of “Altar of Banat”, and “Guide” was replaced by a “Calendar of the Archdiocese”, to which was added, from 1990, a paper that became today the diocesan magazine “Resurrection”. From a press statistic, made in 1934, we find that among the country’s newspapers, at that time, no less than 98 were religious. Also, nowadays, in Banat Timisoara, except for diocesan publications, there are a large number of parish and village publications.

Keywords: Banat, Church, Orthodox, The Diocese of Caransebes, The Archdiocese of Timisoara, Metropolitan Church of Banat, history, press religious, bishop, archbishop, „The Diocesan Newspaper”, „The Banat Altar”.

Încă de la început, Biserica a recunoscut importanța și puterea presei și a apreciat-o după valoarea și efectele ei, iar a recunoaște aceste calități și a le prețui înseamnă „a-și impune sieși datoria de a și-o crea și a și-o susține la nivel, căci în zadar vom ridica școli și biserici, dacă vom neglija presa și dacă nu vom ține seamă de cuceririle ei moderne. Presa e Amvonul modern al timpului nostru”¹.

Chiar dacă despre presa bisericească în Banat se poate vorbi abia de la începutul secolului al XX-lea, iar acest lucru este datorat inițiativei particulare a preotului David Voniga (1967-1933) din Giroc, probleme de credință au fost, însă, dezbătute în presa românească a vremii, care avea o pagină dedicată informațiilor culturale, în care preocupările spirituale aveau un loc bine stabilit.

În regiunea Banatului presa bisericească apare abia în secolul XIX, odată cu apariția Episcopiei Caransebeșului și cea a Aradului, de care aparțineau canonic parohiile bănațene din Banatul de Câmpie. Prin intermediul cunoscutului savant Nicolae Teclu (chimist de renume mondial și academician român, care a trăit între 1839-1916) și a doctorului Constantin Popasu, a fost adusă la Caransebeș, în luna septembrie a anului 1886, o tipografie, împreună cu un tipograf (pe nume Eduard Honstein) de la Curtea imperială din Viena².

Slujitorii altarelor erau, însă, deja colaboratori cu articole religioase în gazetele economice, politice și culturale ale vremii. În suplimentele acestor publicații, intitulate „Foite”, a fost publicată de către aceștia chiar și literatură religioasă. Alți clerici, precum Meletie Drăghici (1814-1891), protopopul Jebelului (1848-1849) și al Timișoarei (1853-1890), au fost chiar proprietari de astfel de gazete. Pentru acea vreme se propuneau și următoarele tipuri de presă bisericească: presa științifică-teologică și de viață bisericească (pentru preoți), presa pastorală și de propagandă misionară (pentru popor), presa militantă și informativă (pentru Biserica întregă), presa administrativă și informativă, adică cea oficială, pentru Biserica întregă³.

Primele publicații bisericești, cu sensul original al termenului, sunt cele editate de Episcopia Caransebeșului, cum ar fi „Foaia Diecezană”,

¹ David VONIGA, *Presa bisericească. Importanța ei și mijloacele de întreținere*, Tipografia Huniadi, Timișoara, 1925, p. 9. *Amvon* = loc înălțat în biserică, de unde se citește Evanghelia sau se țin predică; termenul provine din cuvântul slavon vechi „amŭvonŭ, amŭbonŭ”, din cel neogrecesc „anvon” și din cel grecesc vechi „ambon” (derivat din „anabaíno”, adică „mă sui”), care are înțelesul de „a se urca pe ceva pentru a predica”; piesă de mobilier sau o construcție fixă, similară unui balcon, aflată la oarecare înălțime, caracteristică interioarelor bisericilor romano-catolice și protestante și având destinația de tribună pentru rostirea predicilor din cadrul slujbelor religioase (dex-online.ro/definiție/amvon; ro.wikipedia.org/wiki/Amvon).

² Valentin BUGARIU, *Biserică și presă în Banat*, Editura Sitech, Craiova, 2015, p. 24.

³ *Ibidem*, p. 25.

publicație care a apărut neîntrerupt între anii 1886-1947, în opt pagini. Odată cu înființarea Episcopiei Timișoarei, în capitala Banatului a apărut „Biserica Bănățeană”, publicată săptămânal, între 1941-1948, fiind foaia eparhiei respective. De asemenea, în perioada 1940-1941 a fost tipărit „Buletinul Sfintei Episcopii a Timișoarei”⁴.

„Foaia Diecezană”, după cum o arată chiar numele acesteia, este una dintre cele mai vechi publicații bisericești, titlul fiind inspirat de utilizarea termenului latin de „diecesa” pentru „eparhie” în fostele ținuturi chesaro-crăiești (adică imperialo-regești, trimitere la faptul că monarhul de la Viena era atât împărat al Austriei, cât și rege al Ungariei, Boemiei, Croației etc.) din Transilvania și Banat. După întemeierea Episcopiei Ortodoxe Române a Caransebeșului, în anul 1865, o necesitate pastorală fără egal a reprezentat-o organizarea și editarea unei publicații eparhiale care să reflecte activitatea religioasă și românească a scaunului eparhial al Banatului Montan. Mitropolia din Sibiu avea ca organism de presă ziarul „Telegraful Român” (din 1853), iar Episcopia Aradului era susținută de „Biserica și Școala”, revistă apărută din anul 1877⁵. La Caransebeș era nevoie de o publicație asemănătoare, mai ales că, în condițiile istorice grele din secolul al XIX-lea, românii din eparhie trebuiau susținuți nu doar spiritual, ci și cultural și social, iar editarea unui periodic era benefică în acest sens. Prin urmare, cu mult entuziasm a fost primit primul număr al „Foi Diecezane” la 5/17 ianuarie 1886. Publicația avea format de ziar cu 8-12 pagini, imprimat săptămânal la tipografia diecezană, cu zi de apariție duminica. Redactorii „Foi Diecezane”, până în 1949, au fost Ioan Bartolomei (între 1886-1889), Iuon Ionașiu (între 1889-1892), Petru Barbu (între 1892-1908), Iosif Iuliu Olariu (între 1908-1917), Cornel Corneanu (între 1917-1919), Vasile Lochița (între 1919-1921), episcopul Caransebeșului (între 1920-1933), Preasfințitul Iosif Traian Bădescu (între 1921-1923), Romulus Ancușa (între 1923-1927), Nicolae Cornean (între 1927-1944), Marcu Bănescu (în 1944), Ilie Câmpeanu (între 1944-1948) și Zeno Munteanu, între 1948-1949⁶.

După modelul „Telegrafului Român”, „Foaia Diecezană” nu avea doar un conținut strict bisericesc, ci găzduia și articole cu caracter național, cultiva păstrarea limbii și unității naționale a românilor bănățeni, fiind, „pe timpul dominației austro-ungare, și ea un opaiț al românismului, răpândind lumină curată...A fost o tribună liberă, a servit numai

⁴ *Ibidem*, p. 29.

⁵ Marian PETCU, *Istoria jurnalismului din România în date. Enciclopedie cronologică*, Editura Polirom, București, 2012, p. 376.

⁶ LUCIAN, Episcopul Caransebeșului, *Redactorii Foi Diecezane (1886-1949)*, în volumul *Un crâmpoi de istorie. Foaia Diecezană, 120 de ani*, Editura Tim, Reșița, 2006, p. 20-23.

neamului...”⁷, paginile ei constituind „câmpul de întâlnire a tuturor intelectualilor bănățeni, stându-le la dispoziție tuturor, fie că erau teologi, filologi sau folcloriști”⁸. Timp de decenii, foaia eparhială a Banatului Montan a fost o tribună culturală și spirituală a demnității românești și a contribuit la pregătirea Marii Uniri din 1918. Cuvintele pastorale, pline de har și simțire patriotică ale Preasfințitului (ulterior Înaltpresfințitului și Preafericitului) Miron Elie Cristea (care a trăit între 1868-1939 și a fost episcop al Caransebeșului [1909-1918], ultimul mitropolit primat [1918-1925] și primul patriarh [1925-1939] al Bisericii Ortodoxe Române, precum și prim-ministru al României [1938-1939]), pot fi citite în paginile „Foi Diecezane” din anii Primului Război Mondial. Prima serie a publicației s-a încheiat în 1949, odată cu desființarea Episcopiei Caransebeșului⁹. Pentru doi ani, „Foaia Diecesană” a apărut ca „Foaie Arhidiecezană” a Arhiepiscopiei Timișoarei și Caransebeșului. Acea perioadă grea este considerată seria a II-a a revistei bănățene. În această etapă, deși nu mai are conținutul tematic complex din perioada anterioară, predominând tematica religioasă, „Foaia Diecesană” constituie un izvor istoric documentar util atât pentru studierea istoriei Bisericii Ortodoxe Române, cât și pentru reliefaarea vieții culturale și spirituale a societății românești din perioada interbelică. Cea de-a treia etapă în devenirea „Foi Diecezane” este cea actuală, începută după reînțemeierea Episcopiei Caransebeșului, în anul 1994. Datorită vechimii și conținutului ei, teologii și istoricii consideră „Foaia Diecesană” ca fiind una dintre cele mai importante publicații religioase din spațiul românesc¹⁰.

Tot la Caransebeș a fost editată, începând din anul 1944, și revistă teologică „Altarul Banatului”, meritul apariției acestei publicații aparținând Preasfințitul Veniamin Nistor (care a trăit între 1886-1963 și a fost episcop al Caransebeșului din 1941 și până în 1949, an în care eparhia a fost desființată și el scos la pensie de autoritățile comuniste). Subintitulată „Revistă de zidire sufletească și de știință teologică a Eparhiei Caransebeșului”, „Altarul Banatului” urma să aibă șase apariții pe an și să fie scoasă la Tipografia Diecesană din Caransebeș, tipografie înființată în 1885 de către Preasfințitul Ioan Popasu (care a trăit între 1808-1889 și a fost primul episcop al Caransebeșului, „păstorind” această eparhie din 1865 și până la trecerea sa la cele veșnice). Din păcate, datorită regimului comunist ateu, instituit în țara noastră după încheierea celui de-Al Doilea Război Mondial, apariția revistei va deveni din ce în ce mai dificilă și, până la urmă, ea va fi suprimată (în 1947). Își va relua, însă,

⁷ Cornel CORNEANU, *Editorial*, în „Foaia Diecesană”, nr.1, Caransebeș, 1935, p. 4.

⁸ *Ibidem*, p. 5.

⁹ Valentin BUGARIU, *op. cit.*, p. 28.

¹⁰ Cornel CORNEANU, *op. cit.*, p. 6

apariția în anul 1951, dar sub un al titlu, și anume „Mitropolia Banatului” (la care vom mai face referire spre finalul studiului nostru), îndeplinind misiunea de organ oficial de presă comun al Arhiepiscopiei Timișoarei și Caransebeșului și al Episcopiei Aradului, aceasta ca urmare a sistării apariției „Foi Arhidiecezane” din Timișoara și a „Buletinului” din Arad, organele de presă oficiale ale celor două eparhii. După Revoluția din Decembrie 1989, mai precis în ianuarie 1990, s-a hotărât (de către forurile conducătoare ale Bisericii Ortodoxe Române) revenirea la denumirea originală a revistei, care va deveni acum o publicație comună pentru eparhiile bănățene (așa cum fusese, de altfel, și „Mitropolia Banatului”)¹¹. Până în 1994, „Altarul Banatului” se va intitula „Revistă oficială a Arhiepiscopiei Timișoarei și Caransebeșului și a Episcopiei Aradului, iar din acest an (odată cu reînființarea Episcopiei Caransebeșului) va deveni „Revista Arhiepiscopiei Timișoarei, Episcopiei Aradului și Episcopiei Caransebeșului”. În fine, în 2009, după ce Episcopia Aradului a fost înălțată la rangul de arhiepiscopie, „Altarul Banatului” se transformă în „Revistă a Arhiepiscopiei Timișoarei, Arhiepiscopiei Aradului și Episcopiei Caransebeșului”, iar în prezent apare cu precizarea „Revistă a Mitropoliei Banatului”.

Prima revistă bisericească din Timișoara, „Revista preoților”, a apărut datorită eforturilor preotului David Voniga. Parohul Girocului publicând, în perioada 1910-1919, o revistă care aborda teme religios-culturale. Revista era redactată de un comitet de preoți, și anume: I. Gherga, I. Balta, Iuliu Crainic, N. Micluța, C. Micu, I. Moț, Al. Nica, Virgil și I. Popovici, și N. Popa, avându-l pe David Voniga redactor, redactor responsabil, proprietar și editor¹². Gazeta a apărut până în 24 decembrie 1918, de trei ori pe lună. Aceasta a reapărut, tot la Timișoara, în 1923, însă sub denumirea de „Luminătorul”. În ceea ce privește formatul acesteia, informațiile erau inserate pe trei coloane, în opt pagini, iar abonamentul era de 10 coroane pe an. Pe lângă rubrici generale, revista conținea știri de ordin bisericesc, cum ar fi: vacantarea unor parohii sau protopopiate, alegerea de preoți, protopopi sau episcopi, instalări de clerici, construirea de biserici etc. Fiind o gazetă bisericească, nu lipseau articole în care se condamna alcoolismul, tabacismul, concubinajul etc¹³.

Principalul scop al apariției revistei a fost cel pastoral, în care preotul, ca păstor duhovnicesc, își îndruma turma credincioșilor spre Dumnezeu și lupta împotriva absenteismului bisericesc, a indiferenței față de Biserică

¹¹ <https://mitropolia-banatului.ro/istorical-revistei-altarul-banatului>; <https://altarul-banatului.ro>

¹² Marian PETCU, *op. cit.*, p. 545.

¹³ Valentin BUGARIU, *op. cit.*, p. 30. *Coroană* = în cazul de față este vorba despre o monedă din Imperiul Austro-Ungar, care a circulat între anii 1893-1918, denumirea sa provenind din cuvântul latin „corona”, care înseamnă „coroană” (dexonline.ro/definitie/coroana).

și de așezămintele ei. S-a propus chiar și crearea «Ligii Preoților», grupare care să îi cuprindă pe toți clericii ortodocși și care să-i reprezinte aceștia în administrația bisericească. Dintre acțiunile realizate de acest for se pot amintii următoarele: conferințele preotești ținute la protopopiat și la parohii cu prilejul hramului lăcașului de cult, unde preoții să săvârșească Sfânta Liturghie, inițierea de cateheze, organizarea unui fond de pensie, ridicarea de case parohiale etc. Revista a avut și elemente culturale locale și regionale, ca de exemplu recitalul de muzică și teatru susținut de «Reuniunea română de cântări» din Giroc, de sub conducerea tânărului țaran George Dumitru¹⁴.

La Timișoara, prin colaborarea înaltului ierarh Vasile Lăzărescu (care a trăit între 1894-1969 și a fost episcop al Caransebeșului [1933-1940], primul episcop întronat al Timișoarei [1941-1947], primul arhiepiscop al Timișoarei și primul mitropolit al Banatului [1947-1961])¹⁵ cu protopopul Comloșului (între 1921-1940), dr. Ștefan Cioroianu (1886-1970), a fost editată revista „Duh și Adevăr”. Publicația a apărut lunar, între 1941-1949, sub patronajul Presfințitului (și, apoi, Înaltpreasfințitului) Vasile Lăzărescu, comitetul de redacție fiind alcătuit de Ștefan Cioroianu (care după 1940 a fost consilier cultural la Episcopia Timișoarei), în funcția de director, preotul Melentie Șora (care a trăit între 1889-1956 și a fost protopop al Timișoarei, începând din 1940) și preotul dr. Victor Vlăduceanu (care a trăit între 1913-1994 și a fost, din 1944, consilier cultural la Episcopia Timișoarei [ridicată la rangul de arhiepiscopie în 1947], el primind, în 1959, și titlul de protopop onorific). Primul număr a văzut lumina tiparului în iulie 1941, iar revista purta precizarea „Organ omiletic al preoțimii din Eparhia Ortodoxă Română a Timișorii”¹⁶.

¹⁴ Valentin BUGARIU, *op. cit.*, p. 31. *Cateheză* = activitate didactică a Bisericii, limitată în trecut la transmiterea de cunoștințe candidaților la creștinism, referindu-se ulterior la toate mijloacele de îngrijire sufletească a catehume-nilor*; instruire religioasă prin întrebări și răspunsuri; lecție de catehism sau, prin extensie, de religie creștină; variantă: (învechit) catihis; termenul «cateheză» își are originea în cuvântul grecesc vechi „katehesis” (dexon-line.ro/definiție/cateheză). *Catehism* = expunere a principiilor religiei creștine, sub formă de întrebări și răspunsuri; (prin extensie) carte care cuprinde învățăturile principale ale religiei creștine; (figurativ) lucrare în care se expune, în mod riguros, esența unei doctrine, a unei concepții; termenul provine din cuvântul grecesc vechi „katehismos” (dex-online.ro/definiție/catehism). *(La începuturile creștinismului) personae adulte care învață preceptele religiei creș-tine spre a se pregăti pentru primirea botezului, poarta intrării în creștinism; variante: caticumen, catihumen; ter-menul provine din cuvântul grecesc vechi „katehumenos” (dexonline.ro/definiție/catehumen).

¹⁵ Mircea PĂCURARIU, *Dicționarul Teologilor Români*, București, Editura Univers Enciclopedic, 1996, p. 224-225.

¹⁶ Valentin BUGARIU, *Din pridvorul credinței (Studii, note și însemnări parohiale)*, Editura Hoffman, Caracal, 2019, p. 143. *Omiletic(ă)* = (în religie) care se referă la elocvența bisericească; parte a retoricii referitoare la elocvența bisericească, la predici; disciplină teologică privitoare la principiile și regulile oratoriei (predicilor) bisericești; aplicarea principiilor generale ale retoricii în arta specifică a predicării publice, o persoană care studiază sau practică omiletica fiind numită

Cuprinsul era format din *Editorialul* semnat de directorul revistei, predici, revista cârților, sinaxar și ecouri. Publicația a avut colaboratori externi din Banat, și anume pe Marcu Bănescu, Traian Golumba, Dumitru Belu, Corneliu Sârbu, Gheorghe Cotoșman și Gheorghe Geția. De asemenea, în cadrul revistei au publicat și personalități teologice de la București și Sibiu, precum Grigorie Cristescu, Dumitru Fecioru, Ioan G. Coman, Gala Galction, Toma Chiricuță, Dumitru Belu, Nicolae Mladin și alții¹⁷. În paginile acestei reviste au fost publicate, de-a lungul a celor opt ani de apariție, predici din volumele protopopului Cioroianu, așa cum ar fi *Cuvântare la botezul unei fete sectare* sau *Cuvântare la botezul unui predicator sectar*, care, inițial, au apărut în volumul omiletic *Lauda crinilor*¹⁸. Meditațiile protopopului Cioroianu au prins contur în forma unor îndemnuri pastorale, pildă vie fiind articolul *Spre sfintele mănăstiri*. În fiecare predică tipărită, același autor insistă în actualizarea cuvântului de învățătură duminical, fiecare din aceste lucrări încheindu-se cu un sfat practic, așa cum ne arată predica din luna Rusaliilor (Sfintei Treimi n.n. – T.C.): „...Iată cum trebuie să se poarte oamenii într-o societate creștină. Să se iubească unii pe alții, să se lumineze unii pe alții, să se ajute la rău unii pe alții, să se caute deci fieștecare creștin să ușureze greutatea și durerile fratelui său”¹⁹. O caracteristică a scrisului conducătorului redacției a fost însușirea apologetică de apărare a credinței ortodoxe împotriva sectelor dar și a celor care neagă existența și purtarea de grijă (pronia) lui Dumnezeu invocând dovezi „științifice”²⁰.

În anul 1947, odată cu întemeierea Arhiepiscopiei Timișoarei (Episcopia de aici fiind fondată în 1939, însă înscăunarea în fruntea sa a unui ierarh având loc abia în 1941, până atunci fiind gestionată de episcopul Aradului [între 1939-1940] și de cel al Oradiei [între 1940-1941]) și Caransebeșului (Episcopia Caransebeșului fiind desființată în 1949 și reînființată abia în 1994), a apărut „Foaia Arhidiecezană”, ca organ oficial al arhiepiscopiei respective, dar și al Mitropoliei Banatului (creată tot în 1947, mai exact colocvial „predicator”; omiletica înseamnă arta de a predica, ea cuprinzând studiul compoziției și rostirii unei predici sau a unui alt gen de discurs religios; termenul provine din cuvântul grecesc „homiletikos” (în latină „homileticus”) derivat din „homilos”, care înseamnă „mulțime adunată” (ro. wikipedia.org/wiki/Omiletică).

¹⁷ Valentin BUGARIU, *Biserica și presa în Banat*, p. 32. *Sinaxar* = carte bisericească ortodoxă, care povestește, pe scurt, viețile sfinților, înșiruite în ordinea zilelor lunii; sinonim: minologhion; calendar creștin în care sunt trecute, pe zile, numele sfinților; termenul provine din grecescul „synaxari” (derivat, la rândul său, din „synaxis”, adică „adunare, recoltă”), care înseamnă „legendă, biografie de sfânt” (dexonline.ro/definiție/sinaxar).

¹⁸ Ștefan CIOROIANU, *Cuvântare la botezul unei fete sectare*, în „Duh și Adevăr”, nr. 5-6, Timișoara, 1942, p. 14-18.

¹⁹ Idem, *Cuvântare la botezul unui predicator sectar*, în „Duh și Adevăr”, nr. 4-6, Timișoara, 1945, p. 75.

²⁰ Valentin BUGARIU, *Din pridvorul credinței*, p. 175.

în luna iulie a aceluși an, la doar trei luni de la întemeierea Arhiepiscopiei ce-și avea sediul în Timișoara [eveniment petrecut în aprilie]). Apoi (așa cum am precizat, deja, mai sus), în perioada anilor 1951-1989, ca urmare a sistării apariției „Foi Arhidiecezane” din Timișoara și a „Buletinului”, scos de Episcopia Aradului, a fost editată revista teologică „Mitropolia Banatului”, urmată de un „Îndrumător bisericesc”, în anul 1980²¹. După 1990, din inițiativa Înaltpreasfințitului Nicolae Corneanu (care a trăit între 1923-2014 și a fost mitropolit al Banatului din 1962 și până la trecerea sa la cele veșnice), revista mitropolitană și-a continuat existența la Timișoara, sub denumirea de „Altarul Banatului” (fiind o publicație comună a Arhiepiscopiei Timișoarei și Caransebeșului [din 1994, așa cum am arătat deja mai sus, fiind reînființată episcopia de aici] și a Episcopiei Aradului [ridicată în 2009 la rangul de arhiepiscopie], care alcătuiesc Mitropolia Banatului), iar „Îndrumătorul” a fost înlocuit de un „Calendar al Arhiepiscopiei”, la care s-a adăugat, din 1990, o foaie ajunsă astăzi revista eparhială „Învierea”²².

Dintr-o statistică a presei, realizată în 1934, aflăm că dintre gazetele țării, la acea vreme, nu mai puțin de 98 erau religioase²³. De asemenea, în zilele noastre, în Banatul timișean, cu excepția publicațiilor eparhiale, funcționează un mare număr de publicații parohiale și sătești.

²¹ Idem, *Biserica și presă în Banat*, p. 32.

²² *Ibidem*.

²³ Alina Martin-MITRICĂ, *Presa culturală timișoreană în perioada interbelică*, Editura David Press Print, Timișoara, 2014, p. 55.

PĂTRUNDEREA BAROCULUI ÎN ARHITECTURA BISERICEASCĂ A BANATULUI ÎN SECOLUL AL XVIII- LEA

Pr. dr. Daniel ALIC

Abstract: The so-called Baroque period is the richest in expressions of the entire Western civilization, and this variety of expressions is enhanced by the intense movement of forms, and it can be said that Europe has never been so united in artistic terms. The late penetration of the Baroque style into Banat in the third decade of the 18th century creates its main characteristic - it becomes a reflection not of the aristocratic counter-reformation, but of the secular and functional Enlightenment, taking on, within its provincial limits, a classicized form, completely different from that of Transylvania. As regards church architecture. The penetration of the Baroque style can be traced through the transformation of monuments from the previous epoch and the erection of new churches, generally in place of wooden ones.

Keywords: Banat, Baroque, church architecture, provincial elements, Enlightenment

Secolul al XVIII-lea este pentru cultura din Banat un secol de răscruce. Declinul iminent al Imperiului Otoman odată cu pierderea asediului Vienei (1683) a fost urmat de înaintarea Imperiului Habsburgic spre răsăritul Europei. Se înfăptuia astfel trecerea de la mica Europă la marea Europă¹, încorporându-se ansamblului european de civilizație, teritorii ce până la acea dată se aflaseră sub opresiunea turcească.

Principatul Transilvaniei avea să intre primul în sfera de influență a Imperiului Habsburgic, prin renunțarea la suzeranitatea turcească, act consfințit de Diploma Leopoldină, din 16 octombrie 1699, viitoarea Constituție a Transilvaniei, și de pacea la Karlowitz 26 ianuarie 1699.

Banatul, fiind sub stăpânirea turcilor, populația a avut interdicția de a construi edificii, iar dacă le construiau o făceau folosind ca materie primă

¹ Nicolae BOCȘAN, *Contribuții la istoria iluminismului românesc*, Timișoara, 1986, p. 7.

efemerul lemn. Spunem că secolul XVIII este un secol al schimbării pentru că o dată cu secolul XVIII se sfârșește și dominația turcescă. Contrar concepției turcești, Imperiului Habsburgic ridică interdicția de a se construi, încurajând construcția de edificii, oferindu-le bănașenilor și o alternativă la arhitectura lor de lemn, printr-o arhitectură practică, europeană, o arhitectură barocă de zid. În ceea ce privește termenul de baroc desemnând la început un concept negativ, o non-valoare, aceasta va deveni treptat un concept pozitiv, acceptat ca atare, apartenența s-a la patrimoniul spiritual al umanității nemaifiind contestată.²

Într-o perioadă în care existența individului era permanent amenințată de războaie, foamete și epidemii devastatoare, sarcina artei baroce era să indice prin construcții simbolice victoria binelui, a credinței.³ De aceea în Banat, preponderența realizărilor aparținând patrimoniului artistic al secolului XVIII s-a materializat în construcții cu caracter religios. În toată provincia se observă o intensă activitate de modernizare concretizată prin ridicarea unor lăcașe de cult unde nu existau și prin adăugarea unor elemente de decor baroce, la cele existente⁴. Inițiatorii și mecenajii construirii acestor edificii erau în primul rând persoane provenind din rândul familiei imperiale, dar și din rândul demnitarilor laici și clerici.

Arhitectura barocă bănățeană a oferit prilejul manifestării din plin a picturii și sculpturii formând un tot unitar. Dacă la începutul activității edilitare religioase, pictura și sculptura au fost importate direct din Imperiu, cu timpul odată cu creșterea numărului comenzilor acestea vor fi satisfăcute prin execuția pe plan local, prin import de meșteri. Există documente ce atestă prezența acestora în provincie și uneori chiar stabilirea definitivă în noul mediu artistic.

Epoca denumită barocă este cea mai bogată în expresii din întreaga civilizație occidentală, iar această varietate de expresii este sporită de intensa circulație a formelor, putându-se afirma că pe plan artistic Europa nu a fost nicicând atât de unită. Acest „internaționalism” nu este prin nimic contrariat de diferențele religioase și este în contrast evident cu naționalismul secolului următor, când creatorii de valori artistice vor trăi izolați în cercul strâmt al culturii căreia îi aparțin⁵.

Pătrunderea târzie, prin deceniul al III-lea al secolului al XVIII-lea, a stilului baroc în Banat crează principala sa caracteristică – el devine

² Vezi Andrei Marino, *Dicționar de idei literare*, București, 1973, p. 226; unde se afirmă că: „... răspândirea prejudecăților și a excepție negative legate de baroc se datoresc rezistențelor gustului și esteticii clasice, alcărui rigulissim începe să compromită tot mai grav conceptul încă din secolul XVII când se constituie dualitatea: clasic=perfect; baroc=imperfect”.

³ Mihaela VLĂSCLEANU, *Istoriografia artei baroce bănățene*, în „Studii de istorie a Banatului XXI-XXII (1997-1998)”, Timișoara, 2000, p. 105.

⁴ Rodica VĂRTACIU și Adriana BUZILĂ, *Barocul în Banat*, (Catalog de expoziție), Timișoara, 1992, p. 7.

⁵ Mihaela VLĂSCLEANU, *op.cit.*, p. 105.

un reflex nu al contrareforme aristrocratice, ci al iluminismului aulic și funcționaresc, îmbrăcând, în limitele sale provinciale, o formă clasicizată, complet diferită de cea a Transilvaniei.⁶

Definitiv pentru urmărirea pătrunderii barocului în arhitectura tradițională bănățeană este documentul din 24 iulie 1759⁷ al mitropolitului Pavel Nenadovici de Carloviț, care arată împărătesei Maria Tereza că, primind decretul ei din 1 iulie 1759, privind alipirea districtului Făget la Eparhia Caransebeșului, a supus chestiunea sinodului care a hotărât că, potrivit împărțirii din 1716, eparhia Caransebeșului să cuprindă și pe mai departe districtele Caransebeș, Lugoj, Vârșeț, Nova Palanka și Orșova, iar eparhia Timișoarei să cuprindă districtele Timișoara, Panciova, Ciacova, Făget, Lipova, Cenad și Becicherec. Pe lângă cele amintite de document găsim și o statistică cu toate locașurile de cult din Banat, inclusiv cele din Banatul sârbesc. Conform statisticii din 1716, respectiv 1759, observăm că din 268 de biserici doar patru biserici sunt din cărămidă arsă, celelalte, în majoritatea lor covârșitoare, la data statisticii, erau construite din nuiele sau din lemn. De la această realitate a anului 1759, de la cele doar patru biserici de cărămidă sau piatră din Banat, după pătrunderea barocului, vom putea observa că numărul bisericilor de piatră crește simțitor: la sfârșitul secolului XVIII, începutul secolului XIX, majoritatea bisericilor bănățene erau de zid.

Imensul serviciu pe care-l aduce pătrunderea, adevărat mai târzie, a barocului în arhitectura bănățeană este accentuarea, în această provincie românească, a procesului general transilvănean de ridicare a numeroase biserici de zid în locul celor din lemn⁸. Tot această trecere facilitează pătrunderea barocului, cu formele provinciale și deja ușor clasicizante în orașele mari, ca Timișoara, Lugojul și Caransebeșul, iar în sate într-o formă rusticizantă și sincretică. Interferența dintre stilul baroc adus de către austrieci și tradițiile locale sau influența artei din Țara Românească poate fi urmărită de preferință în acele zone unde populația a rămas exclusiv sau dominant românească, deci nu în interiorul cetăților, ci la sate, acolo unde apartenența la cultul ortodox era privită ca formă a afirmării naționale. Unirea cu biserica catolică nu avut niciodată în Banat amploarea luată în zonele nord-mureșene și fenomenul s-a manifestat, sporadic, abia în secolul al XIX-lea, însă și atunci, bisericile vechi au rămas ortodoxilor.

O problemă aparte pentru Banat o constituie comuniunea religioasă a românilor cu sârbii. Înzestrați încă din 1690 cu privilegiile ilirice⁹

⁶ *Ibidem*.

⁷ I.D. SUCIU și R. CONSTANTINESCU, *Documente privitoare la istoria Mitropoliei Banatului*, Timișoara, 1980, p. 284.

⁸ *Istoria artei plastice în România*, București, 1970, Vol. II, p. 175.

⁹ I.D. SUCIU și R. CONSTANTINESCU, *op. cit.*, p. 151.

pentru a fi folosiți în lupta antiotomană și întăriți ulterior în secolul XVIII cu o serie de acte imperiale, sârbii au preluat conducerea bisericească în provincie, bisericile ridicate pe parcursul secolului fiind comune. Abia în a doua jumătate a secolului al XIX, în urma unor lupte acerbe¹⁰, românii își dobândesc independența religioasă, bisericile fiind împărțite în urma unor procese îndelungate. Este dificil, astăzi, de a elimina cu strictețe ceea ce aparține patrimoniului cultural al românilor de cel al sârbilor, comunitatea religioasă creând inerent și o comunitate culturală și de altfel, neexistând pe teritoriul Banatului sate în exclusivitate sârbești, pe când cele românești sunt majorate; în această situație, preferăm să considerăm întreaga producție culturală comună ca aparținând românilor, ei fiind populația băștinașă și net majoritară, arta trebuind să răspundă gusturilor și mai puțin celor ale unei conduceri bisericești care, în afară de respectarea normelor canonice, nu credem să fi avut un cuvânt de spus.

Pătrunderea stilului baroc în arhitectura bisericească otodoxă o putem urmări pe două căi – transformarea monumentelor din epocii anterioare și ridicarea de biserici noi, în general în locul celor din lemn. Bisericile transformate sau rezidit, în ciuda adaosurilor decorative sau a schimbării de proporții, ne dau o imagine de ansamblu a tradiției planimetrice.

Sub aspect cronologic putem distinge trei etape de construcție pe parcursul secolului al XVIII-lea. Prima, între 1740 și 1770 conține monumente nu prea numeroase, însă remarcabile prin importanță și proporții, constituind adevărate capete de serie. Acum se ridică două biserici mari: catedrala ortodoxă (actualmente sârbă) din Timișoara, între anii 1745-1748, precum și biserica Adormirea Maicii Domnului din Lugoj (1759-1766). A doua perioadă, între 1770 și 1788 marchează o adevărată explozie edilitară, oprită de războiul cu turcii. Acum se construiesc: biserica din Lăpușnicul Mare la 1770, cea din Mehadia 1771, la fel cea din Sasca Română, cea din Ticvaniul Mic la 1772, cea din Agadici între 1774-1776, cea din Lugojel la 1776, cele din Saca Montană și Greoni la 1777, cele din Broșteni și Răcășdia la 1778 și cea din Cornea la 1779. În 1780 se ridică bisericile din Obreja și Bănia, în 1781 biserica Sfântul Ioan din Caransebeș, în 1782 Teregovă și Doman, în 1783 Ciclova Montană și Răchitova, 1784 cea din Oravița, în 1786 biserica din cartierul timișorean Mehala, 1789 cea din Crușovăț. În anii 1777-1779 se ridică biserica din Sînnicolaul Mare. Urmează o ultimă perioadă încheiată în jurul anului 1800, în care ridicările de biserici sunt rare, predominând reconstruirile, reparațiile sau întregirile celor afectate de război.¹¹

¹⁰ I.D. SUCIU, *Monografia Mitropoliei Banatului*, Timișoara, 1977, p. 167-191.

¹¹ Rodica VĂRTACIU și Adriana BUZILĂ, *op.cit.*, p. 9.

În zilele noastre, monumentele păstrează în general planimetria și structura de rezistență, însă celelalte componente de arhitectură au suferit reparații sau renovări succesive, afectând în special decorul de structură.

Monumentele eclesiastice bănățene care au suferit transformări sau au fost rezidite după vechiul plan în secolul al XVIII-lea ne fac o imagine de ansamblu a arhitecturii bisericesti din secolele XIV-XV sub aspect planimetric. Astfel, găsim – tipul în cruce liberă : Săraca¹², Lipova¹³, Zlatnița¹⁴ – tipul triconic – Bodrog¹⁵, Bezdin¹⁶ – biserica sală – biserica Sf. Gheorghe din Caransebeș¹⁷.

Se cunoaște și alte cazuri, în care fie că biserica a dispărut în timp (cazul bisericii Sf. Nicolae din Lugoj, căreia i s-au adăugat în sec XVIII un turn de factură barocă, singurul păstrat de altfel din întregul monument dispărut), fie că a fost rezidită total, planul inițial fiind imposibil de reconstituit la ora actuală. În general, modificările aduse acestor monumente evoluează de la cele lipsite de importanță pe care le suferă biserica mănăstirii Bodrog, căreia i se dă un înveliș baroc turlei și o tindă cu un fronton, în 1766; până la rezidirile făcute la Bezdin, Zlatnița, Lipova și Mănăstirea Sîngeorge.

Putem remarca la aceste modificări intenția manifestată a populației românești de a-și conserva tradițiile care-i conferă individualitate, în ciuda întreruperii de un secol și jumătate de ocupație turcească și a politicii de catolicizare practică de autoritățile habsburgice.

Planul aproape comun al Bisericilor din Banat se păstrează în exclusivitate pe întreg parcursul secolului al XVIII-lea, tradiția românească neavând decât de câștigat prin influențele venite din Țara Românească în elementele de decor sau în apariția tindei pe latura de vest¹⁸. Pe această puternică tradiție se grefează stilul de import, baroc, în forme provinciale, aducând o tratare mai marcantă a laturii vestice, prin prezența nelipsită a turnului și accentuarea motivului central, prin refolosirea bolților cilindrice, ritmarea fațadelor prin pilaștri și cornișe, folosirea elementelor decortive tipice – voluta, luneta, motivul ceasului.

În privința ctitorilor în marea lor majoritate sunt constituiți de comunitatea sătească. Uneori ei sunt însă Ioan Ratz de Mehadia „supremum Prefectum Inclitorum” al districtelor Caransebeș, Lugoj

¹² I. MILOIA, *Mănăstirea Săraca, centrul de cultură și artă bănățeană*, Timișoara, 1930, p. 89; Nicolae Cornean, *Monografia eparhiei Caransebeșului*, Caransebeș, 1940, p. 124.

¹³ Victor VLĂDUCEANU, *Mănăstirile bănățene*, Timișoara, 1947, p. 58.

¹⁴ N. CORNEAN, *op cit.*, p. 155.

¹⁵ Policarp MORUȘCA, *Mănăstirea Bodrog*, Arad, 1927, p. 79-84.

¹⁶ I. LOTREANU, *Monografia Banatului*, Timișoara, 1935, p. 156-157.

¹⁷ Pe larg, P.S. Lucian MIC, Prof. univ. dr. Petru BONA, lect. Univ. dr. Mihaela VLĂȘCEANU, *Catedrala Sfântul Mare Mucenic Gheorge din Caransebeș*, Editura Brumar, Timișoara, 2007.

¹⁸ A. GHIDU și I. BĂLAN, *Monografia oarașului Caransebeș*, Caransebeș, 1909, p. 12-16; N. Cornean, *op. cit.*, p. 57.

și Lipova, ctitor al reînnoirii vechii biserici Sfântul Nicolae din Lugoj sau Ioan Muțiu, jude al Timișorii, ctitor al noii și impozante biserici a mănăstirii Partoș, cnezii ca Gavril Gurean, principal ctitor al bisericii „mari din Lugoj” sau Goșa Vucu, ctitor la Lăpușnicul Mare, atestând deosebita condiție socială și materială dobândită de unele familii românești ortodoxe.¹⁹

Nicolae Iorga afirma că în Banatul secolului al XVIII-lea „epoca originilității românești este închisă pentru totdeauna... Aici... s-a introdus... forma bisericii dreptunghiulare, fără sânnuri la dreapta și la stânga, fără rotunjirea altarului, lipsită de turnulețul de deasupra naosului și având clopotnița impunătoare, care se vede de departe ca un steag milităresc, ea însăși lipită de această singură încăpere a lăcașului”²⁰, noi credem că și atunci, pe aceste meleaguri, originalitatea și capacitatea de creație a poporului nostru și-a spus cuvântul.

În primul rând, o studiere mai atentă a numeroaselor monumente ecleziastice ale epocii, pe care marele istoric nu a putut să o efectueze la momentul respectiv, ne relevă cel puțin trei tipuri de plan transmise din epocile mai vechi. Tradițiile arhitecturale păstrată cu grijă ne semnaleză și pe această cale dorința de afirmare națională a românilor. Sub aspectul proporțiilor, bisericile ortodoxe crează un spațiu mai lung și mai îngust diferențiindu-se net de tendința spre pătrat a celor catolice. O creație aparte, absida treflată, pe care noi o considerăm o inovație locală, dovedește încă o dată fecunditatea neștirbită a creației bănățene. De asemenea, influențe din Țara Românească, cum ar fi apariția tindei, ne dovedește încă o dată circulația ideilor artistice și a meșterilor între toate provinciile locuite de români.

În general, bisericile ortodoxe bănățene în secolul al XVIII-lea se înscriu, sub aspect planimetric, în trei tipuri (cruce liberă - cu absidă semicirculară și transept foarte puțin dezvoltat; biserică sală – cu absidă semicirculară; biserică sală – cu absidă poligonală), cu o variantă locală a grupului de biserici cu absidă treflată. Separația între noas și pronaos este făcută în general prin stâlpii de lemn ai cafasului. Turnul, situat în partea de vest, apare în diferite variante: încălecat deasupra pronaosului, decroșat (cu doi stâlpi adăugați fațadei de vest și doi independenți), sau, tot în variantă decroșat, cei doi stâlpi independenți sunt completați cu încă doi formându-se o tindă (exonartex).

Ca sistem de acoperire, absidele sunt întotdeauna acoperite cu o semicalotă sau triunghiuri sferice din cărămidă. Nava este boltită, fie semicilindric, cu lemn, fie cu boltă semicilindrică din cărămidă. Atunci

¹⁹ Adriana BUZILĂ, *op. cit.*, p. 216.

²⁰ Nicolae IORGA, *Observații și probleme bănățene*, București, 1940, p. 14-18.

când pronaosul este delimitat de naos, este boltit fie pe calote, fie în cruce, uneori cu penetrații, întotdeauna cu cărămidă. Scheletul de rezistență este constituit fie din grosimea sporită a zidurilor, fie din pilaștri susținând arce sau dublouri. Deși folosirea exclusivă a bolților indică o bună cunoaștere a sistemului, în orice caz una mai bună decât a majorității meșterilor de la bisericile rurale catolice, care sunt în eclusivitate tăvălite, apar cazuri în care rezistența la împingeri a trebuit să fie mărită ulterior, prin tiranți, legați cu fier sau chiar contraforturi.

Elementele de decor, de plastică și compoziție a fațadelor sunt însă cele care ne vorbesc despre adoptarea stilului baroc la arhitectura românească, care planimetric, cu excepția situării turnului la vest, păstrează filonul tradițional. În acest sens trebuie subliniat, drept concluzie principală, contopirea în secolul al XVIII-lea în Banat a tradițiilor românești anterioare cu noul stil rusticizat și cu influențe din Țara Românească într-un tot unitar, o variantă a stilului. Acesta a răspuns în mare măsură exigențelor locuitorilor, putând fi remarcate ulterior prelucrării unor teme decorative și în arta populară, de asemenea putând fi observate producții epigone, chiar în arhitectura bisericescă ortodoxă până la începutul secolului al XX-lea.

**CRISTINEL IOJA, DANIELA POPESCU, MARCEL N. TANG,
TIBERIU ARDELEAN (COORD.), *ART, THEOLOGY AND
CIVILIZATION IN THE ROMANIAN MONASTIC SPACES.
FROM MONASTERY SCHOOLS TO THEOLOGICAL SCHOOLS,*
EDITURA PRESA UNIVERSITARĂ CLUJEANĂ / EDITURA
UNIVERSITĂȚII „AUREL VLAICU”, CLUJ-NAPOCA / ARAD,
2023, 316 p.**

Pr. prof. univ. dr. Florin DOBREI

Aniversarea, în 2022, a bicentenarului Teologiei arădene – în paralel și a 210 ani de învățământ pedagogic românesc neîntrerupt în aceeași cetate a culturii de pe Mureș – a prilejuit inițierea unui amplu program de activități, cuprinzând organizarea mai multor simpozioane și conferințe naționale și internaționale, a unor expoziții de cărți și de ilustrații vechi, a unor concerte de muzică corală, târnosirea paraclisului studentesc, precum și un frumos, dar anevoios proiect de întocmire de către dascălii Facultății de Teologie Ortodoxă „Ilarion V. Felea” a unui buchet de bio-bibliografii ale înaintașilor de la catedrele pe care aceștia, actualmente, le onorează prin predare.

Pe această linie aniversară bicentenară s-a înscris și simpozionul internațional *Art, theology and civilization in the Romanian monastic spaces. From monastery schools to theological schools*, organizat la Arad, în zilele de 25-28 septembrie 2022, de către Facultatea de Teologie Ortodoxă „Ilarion V. Felea” în parteneriat cu Federația Europeană a Asociațiilor și Cluburilor pentru UNESCO și onorat prin participarea – onsite sau online – a unor înalți funcționari ai UNESCO și a unor ierarhi, profesori de Teologie, istorici și oameni de cultură din Franța, Italia, Serbia, Ucraina, Republica Moldova, Bolivia, Mexic, Brazilia, Ungaria, Cipru, Japonia și Bulgaria, de la Institutul „George Barițiu” din Cluj-Napoca al Academiei Române, precum și de la câteva Universități din România (București, Cluj-Napoca, Timișoara, Oradea și Arad).

Volumul de față, preluând nu doar titlul amplei manifestări amintite, ci și constituindu-se ca o oglindă fidelă a acesteia, se deschide printr-o prefață succintă (în limba română și în limba engleză), purtând semnătura

Pr. Prof. univ. dr. Cristinel Ioja, decanul Facultății de Teologie din Arad, în care este schițată importanța școlii teologice ortodoxe arădene pentru spațiul cultural-bisericesc și academic românesc din trecut și de astăzi, după cum urmează: 1. Institutul Teologic din Arad, înființat în anul 1822, este prima școală superioară de teologie ortodoxă din întreg spațiul intracarpatic; 2. Institutul Teologic și Preparandia (Școala Pedagogică) din Arad au reprezentat coloana vertebrală a culturii românești din această parte de țară până la Marea Unire din 1918; 3. Institutul Teologic, transformat în anul 1927 în Academie Teologică, a adus contribuții neșterse la dezvoltarea culturii și a Teologiei românești prin profesorii care au predat aici, unii dintre aceștia ajunși membri titulari, corespondenți sau de onoare ai Academiei Române, respectiv premiați de înaltul for academic de la București; 4) Tradiția teologică arădeană își împlinește pe mai departe menirea – după perioada grea a comunismului – prin actuala Facultate de Teologie Ortodoxă, integrată în sistemul universitar de stat și beneficiind de toate cele trei forme de pregătire (licență, master și doctorat), un ideal la care înaintașii nici măcar nu au sperat; 5) Facultatea de Teologie Ortodoxă „Ilarion V. Felea”, prin tradiția teologică proprie, este conectată la Tradiția Bisericii sobornicești și la exigențele învățământului superior românesc și european contemporan.

În continuare sunt redate cuvântările susținute în cadrul deschiderii festive a simpozionului amintit, de prezentare a necesității organizării unor evenimente științifice de o asemenea anvergură și de reafirmare a rolului și a importanței Teologiei Ortodoxe arădene de-a lungul celor două secole de ființare; între cei care au luat cuvântul îi amintim pe următorii: Înaltpreasfințitul Timotei Sevcicu (arhiepiscopul Aradului), Înaltpreasfințitul Chrysostomos de Kyrenia (mitropolit al Bisericii Autocefale a Ciprului), Preasfințitul Siluan Mănuilă (episcopul Eparhiei Ortodoxe Române din Ungaria), Prof. univ. dr. Ramona Lile (rectorul Universității „Aurel Vlaicu” din Arad) și Dr. Iustin Cionca (președintelui Consiliului Județean Arad).

Alte pagini au fost rezervate mesajelor transmise cu prilejul prezentării volumului *Anniversary: 75th Anniversary of UNESCO; 65th Years of Romania in UNESCO; 40th Years of WFUCA; 20th Years of EFUCA*, semnat de Daniela Popescu (președintele Federației Europene a Asociațiilor și Cluburilor pentru UNESCO – FEACU) și de Ana Dumitrescu (fost reprezentant al UNESCO), lansat, în premieră, în cursul deschiderii festive a aceluiași simpozion.

Cum era și firesc, substanța volumului o conferă referatele prezentate în cadrul secțiunilor simpozionului internațional amintit, anume peste 20

de studii din sfera Teologiei, a istoriei și a artei, vizând subiecte și teme precum începuturile, dinamica și provocările cărora a trebuit și trebuie să le facă față învățământul laic și religios din trecut și de astăzi, reflectarea acestuia în presa epocii, legislația școlară a secolelor XVIII-XIX și câteva dintre personalitățile care i-au marcat evoluția, contribuția Aradului la dezvoltarea unei veritabile școli de Teologie ortodoxă românească, pictura ca mijloc de educație religioasă, creștinismul social etc.

Distins printr-o ținută grafică de excepție, volumul, rod al unei frumoase colaborări pe linie editorială între expertul UNESCO Daniela Popescu și teologii arădeni Cristinel Ioja, Marcel N. Tang și Tiberiu Ardelean, a văzut lumina tiparului în cadrul a două prestigioase edituri, anume Presa Universitară Clujeană și Editura Universității „Aurel Vlaicu” din Arad, înaltul for academic din care și Teologia arădeană, pe linie instituțională, face parte din 1991, anul reînființării sale ca Facultate.

La finele acestei succinte prezentări, considerăm că volumul în discuție și-a atins, cu prisosință, menirea, aceea de a se fi adus prin el „un prinos de recunoștință înaintașilor și o mărturie actuală despre lucrarea și vocația dialogică a Teologiei”. Prin urmare, el se recomandă de la sine tuturor celor interesați de cunoașterea unor file de autentică istorie, cultură și teologie românească (și nu numai), precum și de (re)descoperirea unor personalități peste ale căror chipuri s-a așternut, în bună parte, colbul nemeritat al uitării.

**PR. PROF. UNIV. DR. FLORIN DOBREI, PROF. DR.
SEBASTIAN-DRAGOȘ BUNGHEZ, *PREOTUL PROFESOR
TEODOR BOTIȘ (1873-1940). O VIAȚĂ ÎN SLUJBA BISERICII,
A ÎNVĂȚĂMÂNTULUI ȘI A NEAMULUI ROMÂNESC,
COLECȚIA „TEOLOGI ARĂDENI”, VOL. III, EDITURA
UNIVERSITĂȚII „AUREL VLAICU”, ARAD, 2022, 576 P.¹***

Mircea-Gheorghe ABRUDAN²

„Fericit este acela care scrie lucruri demne de citit,
fericit este acela care face fapte demne de scris,
dar mai fericit este acela care face fapte demne de scris
și scrie lucruri demne de citit”.
Pliniu cel Tânăr

Consider că aceste cuvinte cu valoare de maximă ale scriitorului roman Plinius Minor sau Pliniu cel Tânăr (61-113), prieten al istoricului Publius Cornelius Tacitus și apropiat al împăratului Marcus Ulpius Traianus, creionează sugestiv efigia preotului profesor Teodor Botiș, a cărui viață, activitate și operă este magistral restituită în această monografie istorică, semnată de distinșii mei colegi, istoricul sacerdot devesan Florin Dobrei și istoricul mirean băcăuan Sebastian-Dragoș Bunghez, ambii deveniți arădeni prin adopție.

Formați intelectual la Universitățile „Lucian Blaga” din Sibiu și „Alexandru Ioan Cuza” din Iași, sub competența coordonare și recunoscuta autoritate istoriografică a preotului academician Mircea Păcurariu (1932-2021), de pioasă amintire, și a domnului profesor universitar dr. Gheorghe Cliveti (n.1952), membru corespondent al Academiei Române (din 2022), părintele profesor universitar dr. Florin Dobrei (n. 1978) și domnul profesor dr. Sebastian-Dragoș Bunghez (n. 1971) au derulat o vastă și foarte serioasă cercetare, al cărei rezultat

¹ Prezentare de carte susținută în sala festivă a Consiliului Județean Arad (30 martie 2023).

² Cercetător științific III Dr. la Institutul de Istorie „George Barițiu” al Academiei Române din Cluj-Napoca.

monografic îl privim acum, în primăvara anului Domnului 2023, cu vădită admirație și îndrăznesc să spun că îl și celebrăm într-o fericită sinaxă, ce are loc între cele două minunate denii ale Săptămânii a V-a a Postului Mare. Parafrazând două strofe din cântarea a 4-a a Canonului cel Mare, rostesc, împreună cu Sfântul Andrei Criteanul, că cei doi autori au răbdat „arșița zilei” și „frigul nopții”, trudindu-se nu pentru a le dobândi pe Lia (lucrarea) și pe Rahela (gândirea), ca patriarhul Iacob din Vechiul Testament, ci pentru a-și planifica, redacta și desăvârși, prin nenumărate osteneli, opera istoriografică, conștienți fiind că, „fără de osteneli, nici lucrarea, nici gândirea nu se vor desăvârși” (*Triodul*, ediția a VIII-a, Editura Institutului Biblic și de Misiune al Bisericii Ortodoxe Române, București, 1986, p. 363).

Efortul de documentare și rezultatul muncii intelectuale a celor doi autori merită a fi încununat cu elogiul, prețuirea și recunoștința noastră, a tuturor, istorici, teologi, politicieni și oameni de cultură din Arad și din întreaga Transilvanie. Unii mai șugubăți mi-ar putea replica că aceasta este o afirmație profund subiectivă, amicală, motivată de acest fericit și solemn eveniment editorial și de suflet. Dacă veți citi însă cartea, veți descoperi personajul luminos pe care ni-l restituie și veți observa felul și modul în care ne este reconfigurată personalitatea sa remarcabilă; atunci sper și cred că îmi veți împărtăși dorința de elogiare atât a cărții și a autorilor acesteia, cât mai ales a efigiei luminoase a omului din carte.

Autorii sunt doi intelectuali și istoriografi valoroși, deținători și oficanți ai unor catedre de istorie liceale și universitare arădene, care și-au împlinit, prin această muncă, datoria de conștiință și vocația profesională față de un preot, profesor și istoric-teolog care a marcat incontestabil învățământul românesc arădean, ilustrând modelul unui sacerdot, dascăl, administrator și patriot devotat, responsabil, prețuit și iubit, care a lăsat posterității un nume bun și cinstit, „un dascăl ardelean de pe vremuri”, cum a scris Nicolae Iorga în evocarea pe care i-a dedicat-o, cu respect și admirație, în paginile ziarului *Neamul românesc* (nr. 189 din 1940), elogiindu-l ca preotul, profesorul și luptătorul național (p. 385-386). Profilul moral și intelectual al părintelui Teodor Botiș este întregit de valoarea perenă a operei sale istoriografice, despre care autorii afirmă, în mod îndreptățit, că „rămâne și azi valoroasă, fiind indispensabilă consultarea ei pentru cercetătorii problemelor pe care le-a abordat” (p. 275). Nu am nicio îndoială că aprecierile acestea se potrivesc și pentru această cercetare monografică, care face dovada profesionalismului și a seriozității autorilor ei, fiind clădită pe surse primare – culese din diverse arhive instituționale și private arădene, bănățene și bihorene –, pe numeroase informații adunate din presa epocii și pe o bibliografie de

specialitate exhaustivă, deci pe o vastă muncă de documentare, care cu greu va putea fi depășită în următoarele decenii.

Cartea se înscrie în tipologia monografiilor istorice clasice, „omul și opera”, fiind structurată în 14 capitole, urmate de bibliografie și de trei anexe deosebit de valoroase, care scot în relief personalitatea preotului Teodor Botiș. În ceea ce privește omul, lucrarea reconstituie obârșia, studiile, familia lui Teodor Botiș și relațiile acestuia cu celebra familie bănățeană Mocioni, reliefându-ne, la final, cele trei ipostaze care l-au conturat în ochii contemporanilor: omul, preotul și dascălul. Opera ilustrului arădean este detaliată pe secțiunile celor cinci mari domenii de activitate în care s-a afirmat pe parcursul deceniilor petrecute în Arad: 1) activitatea bisericească, ca păstor de suflete și ocupant al unor demnități în administrația ecleziastică; 2) activitatea didactică desfășurată la școlile arădene; 3) activitatea de îndrumare a învățământului pedagogic și teologic arădean ca director al Institutului Pedagogic-Teologic diecezan și ca cel dintâi rector al Academiei Teologice; 4) activitatea național-politică, reliefată prin contribuția lui Teodor Botiș la realizarea Marii Uniri din toamna anului 1918 și la consolidarea acesteia în epoca interbelică, pe tărâm politic, ca membru al Partidului Poporului (1931-1938) al mareșalului Alexandru Averescu și ca senator (1931-1932) în Parlamentul de la București, precum și implicarea sa în acțiunile „Ligii Antirevizioniste”; 5) activitatea culturală, unde este prezentată mai întâi opera sa istoriografică (cele mai importante lucrări sunt monografiile familiei Mocioni, Preparandiei și Institutului Pedagogic-Teologic) și cea teologică, iar apoi activitatea sa redacțională, de editare a *Calendarului diecezan* arădean, a binecunoscutului periodic *Biserica și Școala*, a *Anuarului Institutului Pedagogic-Teologic*, respectiv *Anuarul Academiei Teologice*, precum și apartenența și contribuția lui Teodor Botiș la activitatea diverselor asociații și societăți culturale și de cercetare din Transilvania, Banat și Crișana, cele mai cunoscute fiind Asociațiunea „ASTRA” și Institutul Social Banat-Crișana. Profilul intelectual, de cărturar veritabil și talentat mânăitor al condeiului, este întregit în prima anexă, *Florilegium*, foarte inspirată și binevenită, care cuprinde o culegere de texte semnate de preotul profesor Teodor Botiș și publicate în diverse periodice și volume din epocă, astăzi mai puțin cunoscute și mai greu accesibile. A doua anexă, *Teodor Botiș în aprecierile unor contemporani*, restituie cuvântările festive, susținute la Arad cu prilejul pensionării profesorului în 1938, și necrologurile redactate în epocă de o serie de ierarhi, profesori universitari, istorici și foști studenți ai preotului Botiș, între ei numărându-se Andrei Magieru, Nicolae Popovici, Ștefan Pascu, Melentie Șora și Gheorghe Cotoșman.

Evocările, semnate în anii 1938-1940, ne dezvăluie, ca un arc peste timp, respectul și aprecierea de care s-a bucurat în mediul bisericesc, cultural laic și universitar transilvănean cel mai longeviv director și rector al școlii teologice arădene. Nu în ultimul rând, ilustrațiile de foarte bună calitate reproduse la finalul volumului ne permit creionarea unei imagini mult mai clare și complexe asupra persoanei și a familiei lui Teodor Botiș.

Trăind într-o societate românească marcată de un șir neîntrerupt de scandaluri a plagiatorilor unor universitari și politicieni, din șirul cărora nu au lipsit, din nefericire, și unii clerici, deci într-o societate bântuită de demonul corupției intelectuale și spirituale, munca intelectuală onestă întrupată în această carte merită întru totul aprecierile și felicitările noastre sincere! Totodată doresc să subliniez că nu am găsit nicio greșeală gramaticală sau de tipar în carte, ceea ce este lăudabil și denotă seriozitatea autorilor, a tehnoredactorului și a editurii, performanțe cu care nu se mai pot lăuda și mândri astăzi nici măcar marile edituri, care au tot mai multe asemenea scăpări. Având în vedere că avem înaintea o lucrare referitoare la un preot și un dascăl de vocație, aureolat de un profil moral și intelectual impecabil și distins ca un bun patriot, respectat și de elita celorlalte două etnii arădene (ungurii și evreii), înscris în rândul făuritorilor unirii Transilvaniei cu România la 1 Decembrie 1918, monografia preotului profesor Teodor Botiș transcende sfera sau arealul strict al istoriografiei, căpătând evidente valențe simbolice, de natură etică și pedagogică, pentru societatea românească actuală, fiindcă prezintă chipul unui model imitabil de către teologi, preoți, dascăli și istorici, deopotrivă.

Rețin în acest sens un fragment elocvent al cuvântării profesorului Botiș la încheierea anului școlar 1936, în care dascălul arădean sintetiza misiunea nobilă a instituției pe care o conducea: „Ferițiții noștri înaintași au pus pe frontispiciul acestui Institut cuvintele «Litteris et virtutis», dedicându-l astfel științelor și virtuților. Acesta este programul vieții voastre. În această școală veți primi știința care s-a răspândit în sufletul generațiilor de preoți și, în același timp, trebuie să vă faceți virtuoși și să străluciți în virtuțile creștinești, căci numai astfel veți putea răzbi prin greutățile vieții. Ca neam trebuie să fim înălțați sufletește, luminați la minte, să avem o temelie puternică morală în toate manifestările noastre” (p. 357). Observăm, astfel, că atât lui Teodor Botiș, cât și celor doi istoriografi și cărții lor li se potrivesc întru totul cuvintele lui Pliniu cel Tânăr: „Fericit este acela care scrie lucruri demne de citit, fericit este acela care face fapte demne de scris, dar mai fericit este acela care face fapte demne de scris și scrie lucruri demne de citit”.

Fericiți sunt și cei doi coordonatori ai colecției *Teologi arădeni*, părinții profesori Cristinel Ioja și Nicolae M. Tang, fiindcă au inițiat și supervizează un proiect singular în mediul teologic românesc contemporan, inițiativă pentru care merită felicități și încurajați să îl poată duce la bun sfârșit. Fericiți și felicități trebuie și reprezentanții autorităților politice-administrative și culturale județene din Arad, care au înțeles importanța culturală, memorială și istoriografică a proiectului editorial al Facultății de Teologie „Ilarion V. Felea” a Universității „Aurel Vlaicu” din Arad și au sprijinit financiar tipărirea acestui volum și a celorlalte două apărute în aceeași colecție. Fericiți suntem și noi, care luăm parte la acest eveniment editorial, la acest festin cultural, precum fericiți vor fi și cei ce vor parcurge cu atenție filele acestui volum.

**MARGINALIA, RECENZIE LA S. FORȚIU (1020:
DIBISISKOS (BISISKOS - SIC!; DIBISKOS - SIC!/TI(M)
BISKO - SIC!) SAU CUM A AJUNS UN SAT (PRĂPĂDIT)
DE LA SUD DE DUNĂRE EPISCOPIE ROMÂNEASCĂ
A BANATULUI LA ANUL 1020, ÎN ARHEOVEST.
INTERDISCIPLINARITATE ÎN ARHEOLOGIE ȘI ISTORIE,
X₂, IN MEMORIAM FELIX MILLEKER (1858-1942),
TIMIȘOARA, 2022, PP. 565-749**

Pr. Prof. univ. dr. Vasile V. MUNTEAN

În rândurile de față voi formula mai multe remarci pe marginea unui text amplu, intitulat într-o manieră mai puțin obișnuită: *1020: Dibisiskos (Bisiskos - sic!; Dibiskos - sic!/Ti(m)bisko - sic!) sau cum a ajuns un sat (prăpădit) de la sud de Dunăre episcopie românească a Banatului la anul 1020*¹, lucrare apărută recent sub semnătura lui S. Forțiu. În comentariul său, prevăzut copios cu reproduceri literale de pasaje și note bibliografice, pasionat, autorul prezintă critic mai toate opiniile specialiștilor străini și români care au tratat sau numai au evocat succint, în scrierile lor, chestiunea ohrideană și cele legate de ea. Deja în 1985, elenistul și bizantinologul N.-Ș. Tanașoca² și-a exprimat reticența în ceea ce privește extinderea jurisdicției Ohridei asupra vechii Dacii – lucru despre care cunoaștem foarte puțin –, cu toate că anumiți cercetători au pledat pentru această viziune, dar pe baze documentare destul de fragile.

Cum se știe, după cucerirea Bulgariei, bazileul constantinopolitan Vasile al II-lea (976-1025) a redus Patriarhia Ohridei la treapta de arhiepiscopie. În legătură cu cele trei hrisoave vasiliene, unii învățați se îndoiesc de autenticitatea lor, fapt ce l-am semnalat prima dată în istoriografia noastră în anul 1984³. În p. 568 din expunerea sa, la fel S. Forțiu arată că

¹ S-a publicat în *ArheoVest. Interdisciplinaritate în Arheologie și Istorie, X₂, In memoriam Felix Milleker (1858-1942)*, Timișoara, 2022, pp. 565-749.

² *Bizanțul și românii*, București, 2003, p. 18.

³ E vorba de *Organizarea mănăstirilor românești în comparație cu cele bizantine (până la 1600)*, București, 1984, p. 36, n. 105 (ed. II, Iași, 2005, p. 67); *Byzantium and Romanians. A Comparative*

documentele în cauză erau inserate într-un hrisov al împăratului Mihail al VIII-lea Paleologul, din 1273, care se regăsește în transcrieri din secolele XVI-XVII. Totuși, cum remarcă și M. Panov⁴, actele respective reflectă contextul ideologic concret din timpul lui Vasile Bulgaroctonul și, deci, pot fi luate în considerare. Se impune, însă, o anumită circumspecție.

În pofida lipsei unei ediții critice a înscrisurilor de care vorbim, precizările aduse de S. Forțiu pot fi utile deservenților muzei Clio, în cercetările lor, cu excepția unor inexactități. Deoarece dumnealui afirmă în p. 567 că primul hrisov, în care este inclus *Dibisiskos*, pare mai curând a fi din anul 1019⁵, se cuvenea ca această cifră să fie trecută în titlul comunicării, nu 1020 (chiar de două ori!). În aceeași p. 567, personal nu aș fi scris *Constantinopole*, ci Constantinopol, nici *Beroea*, ci Berroia/Veria, iar în loc de *sigillion* aș fi pus „hrisov”⁶. Apoi, nu *kleros* are pluralul *klerikoi*, ci *klerikos*⁷, iar acest termen nu semnifică – împreună cu *paroikos* – „țărani neproprietari” (p. 576). *Parecii*, în genere, aveau o oarecare proprietate; în exclusivitate, *paroikoi* înseamnă realmente țărani dependenți, *vecinii* din documentele medievale românești⁸. Pe urmă, în p. 588 (n. 160) era necesar a se preciza că hidronimele *Tibiscus* și *Tisa* au etimologii distincte, de pildă dacicul *Tibiscus* posedând radicalul indoeuropean *tibh*-⁹. Mai încolo voi semnala și alte imperfecțiuni.

Începând cu p. 595, S. Forțiu reproduce mai multe localizări sud-dunărene privind misteriosul *Dibisiskos* (*Visisk!*, la Vasilka Tăpkova-Zaimova)¹⁰, sugerate de diferiți autori sârbi, pe când în p. 597 conchide *Research concerning the Organization of the Monasteries*, București, 2009, p. 58 (cu o prefață semnată de regretatul Prof. Alexandru Elian).

⁴ *Ohrid Archbishopric and Ecclesiastical Identity in Byzantium*, Religion: Proceedings of the 8th International Symposium on Byzantine and Medieval Studies "Days of Justinian I", Skopje, 2021, p. 83.

⁵ Cf. și Al. ELIAN, *Les rapports byzantino-roumains. Phases principales et traits caractéristiques*, Byzantinoslavica, XIX, 2, 1958, p. 215.

⁶ *The Oxford Dictionary of Byzantium* (ed. Al. Kazhdan et alii), New York - Oxford, 1991, vol. I, p. 451 și III, p. 1893. În românește, *hrisov* este echivalentul cel mai potrivit.

⁷ Cf. *A Patristic Greek Lexicon* (ed. G. Lampe), Oxford, 1978, sub voce; *Greek – English Lexicon* (ed. H. Liddell et alii), Oxford, 1966, sub verbo. Vezi și M. Andreev - D. Anghelov, *Istorija na bălgarskata feudalno drzava i pravo*, Sofia, 1968, p. 122: *kliriți și pariți* (în română: *clerici și pareci/parici*).

⁸ V. MUNTEAN, *Byzantium and the Romanians*, pp. 149-154, 158.

⁹ I. I. RUSSU, *Nume de râuri în vestul Daciei*, Cercetări de Lingvistică, II (1957), p. 256; N. Drăganu, *Românii în secolele IX-XI pe baza toponimiei și onomasticii*, București, 1933, pp. 245, 247 și 249; V. Ioniță, *Nume de locuri din Banat*, Timișoara, 1982, p. 203; R. Crețan, *Banat Toponymy – a short view on the origins of settlements in the eastern part of Timișoara*, Review of Historical Geography and Toponomastics, II, 3-4/2007, p. 47.

¹⁰ *Bulgarians by Birth. The Comitopuls, Emperor Samuel and Their Successors according to Historical Sources and the Historiographic Tradition*, East Central and Eastern Europe in the Middle Ages, 450-1450 (ed. Fl. Curta), vol. 57, Leiden-Boston, 2017, p. 47.

– cum apreciasse și H. Gelzer la vremea sa – că locația aceluiași Dibisiskos este încă „întunecată”. În pagina următoare (598) este dezaprobată istoriografia credulă, în primul rând cea autohtonă; socotesc că – *passim* – sunt prea multe detalieri și repetiții, de-a dreptul agasante, în așa măsură că întreg materialul însumează 184 de pagini. Tot S. Forțiu s-a întrebat – nu văd sensul întrebării decât dacă mă gândesc la *argumentum ad hominem* – dacă istoricul Eugen Stănescu (evreu *ab origine*, cum citim în p. 599, n. 213) n-a urmat, în perioada 1944-48, exclusiv studii de Sociologie. Observ că *Enciclopedia istoriografiei românești*¹¹ nu cuprinde indicația așteptată; ea a insistat pe studiile publicate. E. Stănescu (ca să dau un detaliu) îmi împrumutase în anul 1973 o prețioasă carte de specialitate din biblioteca personală, carte pe care nu am aflat-o în Biblioteca Academiei. Mai mult, la al XIV-lea Congres Internațional de Studii Bizantine de la București, din 1971, în cadrul unui interviu, îl apreciasse tocmai bizantinistul german H.-G. Beck¹². În subsidiar, doi cercetători arădeni nu pot fi socotiți consăteni (p. 622), ci concitadini.

În p. 668, S. Forțiu susține ritos că *Dibisiskos*, „un sat prăpădit” – expresia îi aparține –, a fost în sudul Dunării, dar din păcate nu-l localizează (în privința unei localizări cu acribie, nu sunt perspective reale)¹³. În pp. 693-703 încearcă să convingă cititorul că Episcopia Vidinului în anul 1020 nu a existat, că titularul ei nu a corespondat în 1095 cu Teofilact, arhiepiscopul Ohridei, și că întâiul episcop grec de Vidin apare documentar abia în preajma anului 1185. Realitatea este alta. De reținut întâi că, în documentele vasilieni, unele așezări din cuprinsul arhiepiscopatului Ohridei au fost omise „din uitare”: *dia lethen*¹⁴. Apoi, cum a decelat mai demult și învățatul francez P. Gautier, episcopia cu pricina nefigurând în hrisoavele lui Vasile al II-lea, pe acest motiv H. Gelzer¹⁵, cel care le-a reeditat, a considerat necesar să corecteze *Vodena*, care apare acolo (în al doilea hrisov, datat luna mai 1020), în *Vidin*. Această eparhie *de facto* avea înainte de anul 1093 un lider, întrucât arhiepiscopul Teofilact al Ohridului (cum se mai lecturează Ohrida) adresează o scrisoare aceluși episcop al Vidinului (*To episkopo Vidines*; p. 323 din *Lettres*), în 1093/4 sau 1095. De asemenea, P. Gautier a mai consemnat că Vidinul era o dieceză sufragana a Ohridei de la începutul secolului XI¹⁶. De adăugat că un fragment din

¹¹ Volum coordonat de Șt. Ștefănescu, București, 1978, sub voce.

¹² Vezi *Lumea Bizanțului* (coord. C. Popișteanu), București, 1972, p. 179.

¹³ Regretatul arheolog și istoric Dumitru Țeicu se gândea la o localizare pe linia Dunării; informație de la Prof. A. Magina (e-mail din 29 august 2023), pentru care îi mulțumesc și pe această cale.

¹⁴ Em. POPESCU, *Studii de istorie și spiritualitate creștină*, II, București, 2018, p. 631.

¹⁵ *Ungedruckte und wenig bekannte Bistümerverzeichnisse der orientalischen Kirche*, Byzantinische Zeitschrift, 2/1893.

¹⁶ P. GAUTIER, *Théophylacte d'Achrida. Lettres. Introduction, texte, traduction et notes*, Tesalonic, 1986, pp. 192 (n. 8), 322 (n. 1) și 323-325. A se vedea și T. Filiposki, *Theophylact and People of*

acea misivă s-a publicat în *Fontes Historiae Daco-Romanae*¹⁷

Punctul de vedere al lui H. Gelzer a fost însușit în timp de către Fr. Dölger¹⁸ și de alți specialiști. Anterior, în 1876, C. Jireček¹⁹ (aromân de neam)²⁰ s-a referit la Vidinul dunărean: „Bdyn, an der Donau”. Să însemnez aici și alte nume, cu aceeași concepție: Angeliki Delicari²¹, P. Komatina²², Bojana Krsmanović²³, Ivana Komatina²⁴ și St. Stojkov²⁵, ultimul fiind de acord cu formula: „...Ras, Voden (or Vidin) and the bishopric of the Vlachs”²⁶. Chiar dacă și cunoscutul Dicționar oxfordean dedicat Bizanțului informează că deja în secolul IX funcționa în cetatea Vidinului o episcopie²⁷, în timp ce Wikipedia îi fixează până și momentul întemeierii: anul 870, S. Forțiu își menține teza sa (p. 693 și urm.), neconcludentă, sintetizată în titlul Anexei III: *Vidin, o episcopie care nu a existat (1020)?!* Totuși, recunoaște că existența unei episcopii la Vidin la începutul secolului XI „este opinia dominantă în istoriografie în acest moment” (tot p. 693, n. 6).

Când s-a discutat despre statutul politic al ducelui/voievodului Ahtum²⁸ sau Ohtum (S. Forțiu, p. 704), trebuia subliniat că el a fost vasal al Bizanțului, cum just a notat regretatul bizantinist maghiar Gy. Ochrid: *Issue of "Altherness"*, Macedonian Historical Review, vol. 2, Skopje, 2011, p. 88. Jovan Vraniškovski, în *Brief History of the Ohrid Archbishopric* (online, p. 6) vorbește, pentru anul 995, despre dieceza Vidinului; cf. B. Chulev, *Macedonian Autocephalous Apostolic Church*, Skopje, 2017, p. 42.

¹⁷ Vol. III (ed. Al. Elian și N.-Ș. Tanașoca), București, 1975, pp. 14-15.

¹⁸ *Regesten der Kaiserurkunden des oströmischen Reiches von 565-1453*, I, München - Berlin, 1924, pp. 103-104.

¹⁹ *Geschichte der Bulgaren*, Praga, 1876, pp. 202, 580 (sub voce).

²⁰ V. MUNTEAN, *Contribuții la istoria Banatului*, Timișoara, 1990, p. 213, n. 170 (cu bibliografie).

²¹ *1000 Years of the Founding of the Ohrid Archbishopric* (online, text nepaginat).

²² *Pojam «Bugarske» u XI i XII veku i teritorija Ohridske arhiepiskopije*, Byzantine World in the Balkans – Vizantijski svet na Balkanu (ed. B. Krsmanović et alii), I, Belgrad, 2012, pp. 51, 52.

²³ *O odnosu upravne i crkvene organizacije na području Ohridske arhiepiskopije*, Byzantine World in the Balkans... (vezi supra n. 22), pp. 23, 29 și 33.

²⁴ *Crkva i država u srpskim zemljama od XI do XIII veka*, Belgrad, 2016, p. 93.

²⁵ *1018 and After: New Reality and New Perceptions in Byzantine Balkans*, Samuilovata država iljada godini potoa (1018-2018), Ohrid, 2022, p. 139.

²⁶ În 2017, în timp ce V. Tăpkova-Zaimova (*Bulgarians by Birth*, p. 48) opta pentru Vodena, în același an Al. Trajanovski (*Restoration of the St. Clement's Ohrid Archbishopric – Patriarchate as the Macedonian Orthodox Church and Ohrid Archbishopric*, Occasional Papers on Religion in Eastern Europe, vol. 37, 2017, p. 20), între eparhiile dependente de Patriarhia Ohridei la începutul veacului XI, releva Vidinul.

²⁷ *The Oxford Dictionary of Byzantium*, III, p. 2166.

²⁸ Un medalion foarte temeinic, la I.-A. Pop, *Rădăcinile medievale ale regiunii (provinciei) istorice Transilvania (secolele IX-XIII)*, Economia regională: ipostaze rurale și urbane (coord. I.M. Balog et alii), Cluj-Napoca, 2011, pp. 151-157. Vezi și valorosul volum al lui V. Spinei, *The Great Migrations in the East and South East of Europe from the Ninth to the Thirteenth Century*, Amsterdam, 2022, pp. 28 și 94.

Moravcsik²⁹, primind botezul ortodox în Vidinul ocupat în 1003³⁰ de către bizantini, actul constituind un omagiu lui Vasile al II-lea. Evident, puternica fortăreață a Vidinului (capturată după 8 luni de asediu) a fost o cetate-cheie pentru controlul văii Dunării.

Poate nu e lipsit de interes să arăt, înainte de a încheia, că în 1143 Ioan Comnenul (arhiepiscop ohridean) reușește să deștepte titlul uitat de mai multe veacuri, ficțiune juridică destinată să acorde Ohridei privilegiile atribuite altădată Justinianei Prima, arhiepiscopie autocefală ce avea în subordine, în secolul VI, și cetăți din Banatul istoric. În adevăr, în novela XI din aprilie 535, imperatorul Iustinian cel Mare – *inter alia* – spune: „...amândouă țărmurile Dunării sunt populate acum cu cetăți de-ale noastre, și atât Viminacium cât și Recidiva și Litterata, care se găsesc dincolo de Dunăre”³¹. Să menționez, în plus, că între anii 900 și 934 s-a ctitorit o mănăstire în voievodatul bănățean; va primi donații de la voievodul Glad și de la împăratul constantinopolitan Manuel I Comnenul (1143-1180): „...quondam Glado et Manuele monasterio vestro collatis”; pe împărat, personal l-am identificat³². Nu mai vorbesc de numeroasele cruci pectorale bizantine (din secolele VI-XII), descoperite pe ambele maluri ale Dunării, la care se adaugă crucea specială de la Deta (sec. X), altă cruce bizantină episcopală, aflată la Arad în albia Mureșului (sec. XI)³³, și cea de la Moldova Nouă (sec. X-XI), semne distinctive ale arhierilor ortodocși³⁴. Ctitoria amintită *supra*, ca și piesele cu caracter religios amintite selectiv mai înainte, glăsuiesc *sui-generis* despre existența unei creștinătăți în aceste locuri, dezvăluind concomitent relațiile „oamenilor pământului” (N. Iorga) cu Sudul Dunării, implicit cu Bizanțul.

²⁹ *Hungary and Byzantium*, The Cambridge Medieval History, IV-1, Cambridge, 1966, p. 574.

³⁰ *The Oxford Dictionary...*, III, p. 2166.

³¹ *Fontes Historiae Dacoromanae*, II (ed. H. Mihăescu et alii), București, 1970, pp. 378-379 (text paralel latin-român); I.D. Suciu – R. Constantinescu, *Documente privitoare la istoria Mitropoliei Banatului*, I, Timișoara, 1980, pp. 19-20 (tot text paralel; traducerea diferă puțin); V. Muntean, *Justiniana Prima, prin prisma noilor interpretări*, în cartea de autor: *Comentarii istorice, teologice și lingvistice*, Sibiu, 2019, pp. 88-100 (studiul este și pe internet).

³² V. MUNTEAN, *Exegeze istorice și teologice*, Timișoara, 2005, p. 75 (cu literatură de specialitate); Alois Tăutu, *Griechische Klöster im mittelalterlichen Ungarn*, în rev. „Buna Vestire” (Roma), vol. XIV/1975, pp. 185-186.

³³ E. GLÜCK, *Cu privire la istoricul părților arădene în epoca voievodatului lui Ahtum*, Studii privind istoria Aradului, București, 1980, p. 126; R. Constantinescu, *Gerard de Cenad: Armonia lumii*, București, 1984, p. 43.

³⁴ V. MUNTEAN, *Monografia Arhiepiscopiei Timișoarei*, I, Timișoara, 2012, pp. 33-34; L. Mărghitan, *Banatul în lumina arheologiei*, III, Timișoara, 1985, p. 92.

ISTORIE, CULTURĂ ȘI SPIRITUALITATE ÎN BANAT
(CARTE TIPĂRITĂ CU BINECUVÂNTAREA
ÎNALTPREASFINȚIEI SALE IOAN SELEJAN,
MITROPOLITUL BANATULUI. COORDONATOR: PR.
DR. DANIEL ALIC, TIMIȘOARA, EDITURA PARTOȘ,
VÂRȘET, CENTRUL DE STUDII BANATICE, 2022, 545 P.

Prof. Iosif BĂCILĂ

Anul 2022 a fost declarat de Sfântul Sinod al Bisericii Ortodoxe Române ca „Anul omagial al rugăciunii în viața Bisericii și a creștinului” și „Anul comemorativ al Sfinților isihăști Simeon Noul Teolog, Grigorie Palama și Paisie de la Neamț”, iar Mitropolia Banatului a sărbătorit 75 de ani de la reinstituirea sa în istorie ca așezământ mitropolitan.

„Pentru a evidenția și într-un mod științific importanța acestei aniversări, Mitropolia Banatului a organizat, împreună cu Filiala Timișoara a Academiei Române, cu Facultatea de Litere, Istorie și Teologie a Universității de Vest din Timișoara și cu Asociația Cultural-Filantropică «Ioan Oprea» din Timișoara, Simpozionul cu participare internațională «ISTORIE, CULTURĂ ȘI SPIRITUALITATE ÎN BANAT». Manifestarea s-a desfășurat pe trei secțiuni și a dezbătut tematica Anului omagial 2022 în Patriarhia Română, istoria, multiculturalitatea, multietnicitatea și diversitatea religioasă a Banatului, precum și istoria așezămintelor și a personalităților bisericești din Mitropolia Banatului.

Acest demers științific s-a bucurat de prezența unor importanți oameni de cultură, clerici și mireni, academicieni, profesori universitari și cercetători istorici din România, Serbia și Canada, care prin contribuțiile lor cuprinse în prezentul volum îmbogățesc paginile istoriografiei bisericești din Banat. Comunicările științifice susținute la simpozion ne ajută să privim trecerea timpului prin fereastra învățaturii celei bune și să găsim puterea și motivația de a continua lupta și jertfa înaintașilor. În acest fel, experiența trecutului este valorificată într-un mod pozitiv în prezent.” († Ioan, p. 10).

Lucrarea este prefațată cu mărturisite pagini de cinstire de către ÎPS Ioan, Mitropolitul Banatului (*Cuvânt-înainte*), academicienii Mircea Dumitru – vicepreședinte al Academiei Române (*Istorie, cultură și spiritualitate în Banat*), Dan Dubină – președintele Filialei Timișoara a Academiei Române (*Banatul istoric: multiethnic, multiconfesional și multicultural*), Păun Ion Oțiman – președinte onorific al Filialei Timișoara a Academiei Române (*Mitropolii Banatului Vasile Lazarescu, Nicolae Corneanu și Ioan Selejan, așa cum i-am cunoscut – evocări*) și îi are ca referenți științifici pe pr. prof. univ. Florin Dobrei și prof. univ. dr. Mircea Măran.

● SECȚIUNEA I – MITROPOLIA BANATULUI LA MOMENT ANIVERSAR

– Paul Brusunowski, *Discuții în sinoadele diecezane și Congresul Național Bisericesc privind înființarea unei episcopii la Timișoara (1868-1912)*

– Ionel Popescu, *Reactivarea Mitropoliei Banatului. Ideal și înfăptuire*

– Casian Rușeș, *Înființarea instituțiilor ecleziastice ortodoxe române din Timișoara (Eparhie și Mitropolie), reflectate în periodicul eparhial „Foaia Diecezană” (1937-1947)*

– Ioan David, *75 de ani de la reînființarea Mitropoliei Banatului, eveniment crucial, reflectat în presa vremii*

– Vasile Dudaș, Pavel Rotariu, *reprezentant de frunte al Bisericii Ortodoxe bănățene. Activitatea desfășurată în vederea reînființării Episcopiei Ortodoxe Române din Timișoara*

– Constantin Brătescu, *Donații din perioada 1957-1965 ale Mitropoliei Banatului pentru îmbunătățirea vieții sociale și sanitare a locuitorilor din Caransebeș*

– Florin Dobrei, *Mitropolitul Nicolae Corneanu – reorganizator al revistei teologice „Mitropolia / Altarul Banatului”*

– Tiberiu Ciobanu, *Protopopul Andrei Ghidiu, o mare personalitate a Bisericii Ortodoxe Române din Banat*

– Dumitru Tomoni, *Traian Vuia – la 150 de ani de la naștere. Fiu de preot sau de țăran?*

– Daniel Hlodec, *Aspecte din viața și opera preotului profesor Gheorghe Cotoșman, un important susținător al reactivării Mitropoliei Timișoarei*

– Cosmin Panțuru, *Protopopul Timișoarei Traian Putici (1892-1912). 110 ani de la trecerea la cele veșnice*

– Daniel Alic, *Între istorie și necesitate. Ridicarea Episcopiei Ortodoxe Române a Timișoarei la rang de mitropolie*

– Răzvan Emanuel Fibișan, *Catedrala Mitropolitană din Timișoara, topos al comuniunii spirituale între generațiile succesive de bănățeni*

● SECȚIUNEA A II-A – RUGĂCIUNE ȘI TEOLOGIE

- Nicolae Chifăr, *Contextul politico-religios balcanic în desfășurarea disputei isihaste*
- Emilian-Iustinian Roman, *Considerations on prayer with the heterodox and the sanction of defrocking*
- Cezar Paul Hârlăoanu, *Modele de rugăciune în Cartea profetului Iona*
- Alexandru Dan Adam, *Rugăciunea lui Iisus – expresie teofanică a spiritualității ortodoxe*
- Lucian Zenoviu Bot, *Tradiția dogmatică și aghiografia în opera pr. Petru Rezuș*
- Mihai Ciurea, *Arhim. Prof. Dr. Iosif Iuliu Olariu – pionier al exegezei moderne în tradiția biblică românească*
- Vasile Vlad, *Mitropolitul Vasile Mangra – trădător sau slujitor deplin al neamului românesc?*
- Valeriu Gabriel Basa, *Părintele Roman Ciorogariu (1852-1936) – crâmpete din viață și activitate*
- Marius Florescu, *Misiunea Bisericii în scrierile Mitropolitului Dr. Nicolae Corneanu al Banatului*
- Marius Iustin Stîngă, *Importanța și folosul rugăciunii după Sfântul Ioan Gură de Aur*

● SECȚIUNEA A III-A – ISTORIE ECLEZIASTICĂ BĂNĂȚEANĂ

- Mircea-Gheorghe Abrudan, *Un precursor al instituirii ierarhiei naționale în Banat: Protopopul capelan militar Vasile Georgevici. Întregiri biografice și documentare*
- Constantin-Tufan Stan, *Recursul maiestatic (1807) și emanciparea învățământului confesional românesc*
- Angela Dumitrescu, *Biserica Ortodoxă Română – creatoarea și susținătoarea sistemului de învățământ românesc din Banat*
- Maria Alexandra Pantea, *Intelectuali români susținători ai învățământului confesional românesc din Episcopia Aradului în perioada 1900-1914*
- Melinda Gabriela Keresztes, *Școli confesionale din Partium-Comitatul Arad și Banat între secolele al XVIII-lea și al XIX-lea*
- Maxim (Iuliu-Marius) Morariu, *Romanians from Transylvania and Banat in the USA and Canada in the second half of the XIXth century and the first half of the XXth one – cultural, religious and social aspects*
- Mircea Măran, *Carol Wolff și pictura bisericii din Petrovasâla (1908)*

- Adriana Petroi, *Biserica „Adormirea Maicii Domnului” din Alibunar*
- Eusebiu Narai, *Ani de cumpănă: aplicarea Convenției de Armistițiu în Banatul Montan (septembrie 1944 – februarie 1947)*
- Valentin Bugariu, *Biserica din microzona Gătaia*

● REPERE TEMATICE:

- istorice, culturale, de învățământ / școală, spiritualitate / teologice, științifice
- interdependența lor

„Datoria noastră este aceea de a arăta că, prin credință, istoria este privită într-un mod pedagogic, nu doar ca o înșiruire de evenimente și personalități, ci mai ales ca învățătură pentru noi, cei de astăzi. De aceea, unul dintre înțelepții neamului nostru a arătat că «istoria pentru noi trebuie să fie... un șir de icoane sfinte de unde să căpătăm totdeauna învățătură de adevăr și însuflare de virtute» (Ion Luca Caragiale). Să înțelegem că trecutul bisericesc alăturat duhului Sfintei Scripturi și al Sfintei Tradiții este izvorul care trebuie să anime credința și viețuirea oamenilor.” († Ioan, p. 9).

„După cum bine se știe, știința este o activitate complexă, caracterizată de rigoare, exactitate, precizie, explicații fenomenologice și dezlegări ale legităților care descriu viața. Știința, cu puține excepții ale unor domenii, este aridă, seacă, austeră. Mediul științific, în ultimă instanță laboratorul, cabinetul, spațiul și timpul, în care se «mișcă» zilnic omul de știință, cercetătorul, oricât de prietenoase ar fi sau ar părea să fie, se rezumă zilnic, pentru aceștia, la lucrul la microscop, calculator, echipamente, experiențe, calcule (reci și impersonale, seci), toate acestea, cu toată minuțiozitatea și curiozitatea căutării și așteptarea îndreptățită a cercetătorului, îi dau o anumită stare de stereotipie, de repetiție, de parcurgere a aceluiași drum, pe care l-a făcut ieri, îl face și azi și-l va parcurge și mâine. De aici, nevoia omului de știință, a cercetătorului, ca, după ce părăsește «austeritatea și monotonia» laboratorului și a muncii sale zilnice, să evadeze în altceva. În altceva complementar care să-i atingă laturile «neatinse» ale frământărilor sale științifice, adică laturile și căutările, trăirile sale sufletești.

Așa îmi explic eu de ce mulți, foarte mulți savanți, din cele mai felurite domenii ale științei, începând cu metafizica, fizica atomică și încheind cu filosofia, caută spiritul, «hrana» sufletească care nu le este oferită de domeniul lor de știință. În acest fel, cei mai mulți dintre acești savanți iau calea credinței, a Bisericii, a liniștii și echilibrului sufletesc, spiritual, deoarece credința (indiferent în cine sau ce crede), spre deosebire de știință, pentru suflet, pentru spirit, are infinit mai multe oferte, căi de împlinire sufletească, de refugiu, de retragere și de reflecție.” (Păun Ion Otiman, p. 40).

● **ALTE TEME:**

– revista „Mitropolia / Altarul Banatului”
 – periodicul eparhial „Foaia Diecezană”
 – personalități ale Bisericii Ortodoxe Române: PF Miron Cristea, ÎPS Vasile Lăzărescu, ÎPS Nicolae Corneanu, ÎPS Ioan Selejan, clericii Nicolae Stoica de Hațeg, Iosif Traian Badescu, Beniamin Nistor, Andrei Ghidiu, Gheorghe Cotoșman, Traian Putici, Petru Rezuș, Iosif Iuliu Olariu, Vasile Mangra, Roman Ciorogariu, Vasile Georgevici, ale științei și culturii românești: Eftimie Murgu, Iosif Bălan, Traian Vuia, Emanuil Gojdu, Pavel Rotariu, Coriolan Brediceanu, Ioachim Miloia, Dumitru Prunariu ș.a.

– Catedrala Mitropolitană din Timișoara, altar de credință și de înveșmântare în harul divin

– date despre alte biserici din Banat: Arad, Lugoj, Caransebeș, Vârșeț, Alibunar, Petrovasâla, Gârbovăț, Gătaia

– rugăciunea ca mărturisire, rugăciunea ca mod de viață; supremația virtuții rugăciunii, necesitatea ei în vederea mântuirii

„Ce este rugăciunea, dacă nu înălțarea sufletului nostru spre Dumnezeu? A te ruga înseamnă a părăsi pământul, pentru moment înseamnă a te urca la cer, înseamnă a merge la Tatăl, înseamnă a ne uni cu Dumnezeu, suflet cu suflet, inimă către inimă. A te ruga înseamnă a trăi în intimitatea lui Iisus Hristos” (Sf. Ioan Gură de Aur, p. 361).

„Rugăciunea este, după însușirea ei, însoțirea și unirea omului și a lui Dumnezeu; iar după lucrare, susținătoarea lumii. Este împăcare a lui Dumnezeu, maica lacrimilor și fiica lor, ispășirea păcatelor, pod de trecere peste ispite; peretele din mijloc în fața necazurilor, zdrobirea războaielor, lucrarea îngerilor, hrana tuturor ființelor netrupești, veselia ce va să vie, lucrarea fără margine, izvorul virtuților, pricinuitoarea harismelor, sporirea nevăzută, hrana sufletului, luminarea minții, securea deznădejdiei, dovedirea [nevoinței] și nădejdiei, risipirea întristării, bogăția călugărilor, vistieria sihaștrilor, micșorarea mâniei, oglinda înaintării, arătarea măsurilor, vădirea stării dinăuntru, descoperirea celor viitoare, semnul slavei. Rugăciunea este celui ce se roagă cu adevărat tribunal, dreptar și scaun de judecată al Domnului, înaintea scaunului Judecății viitoare” (Sf. Ioan Scărarul, p. 260).

O carte-document (folosind hărți, grafice, tabele, protocoale sau decizii eparhiale și arhidiecezane, liste cu izvoare și bibliografii, citate din studii culturale și bisericești, scrisori, fotografii), monument istoric, dar și spiritual – o carte despre cer și pământ, despre om, care, prin rugăciune, a avut și are puterea să se întoarcă mereu la momentul genezei, la Dumnezeire.

